

Савич Інна Олексіївна,
аспірантка кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова

УДК 323.2:316.647.5

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПРОБЛЕМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

У статті розглянуто генезис та еволюцію феномену толерантності, трансформації розуміння відповідного феномену у західноєвропейській політичній думці. Висвітлено зміни у інтерпретації толерантності: від констатації часткової потреби у терпимості в період античності, а пізніше в релігійній сфері Середньовіччя, налагодження міжкультурного діалогу між спільнотами до затвердження відповідної категорії в працях вчених Нового часу, Відродження і Просвітництва. Поява феномену толерантності та затвердження цієї категорії в політиці та правових практиках трактується як одна з відповідей на питання можливостей запобігання конфліктам.

Ключові слова: толерантність, терпимість, віротерпимість, свобода, суспільство, лібералізм.

В статье рассмотрен генезис и эволюция феномена толерантности, трансформации понимания соответствующего феномена в западноевропейской политической мысли. Отражены изменения в интерпретации толерантности: от констатации частичной потребности в терпимости в период античности, а позже в религиозной сфере Средневековья, налаживание межкультурного диалога между сообществами к утверждению соответствующей категории в трудах ученых Нового времени, Возрождения и Просвещения. Появление феномена толерантности и утверждения этой категории в политике и правовых практиках трактуется как один из ответов на вопрос возможностей предотвращения конфликтов.

Ключевые слова: толерантность, терпимость, веротерпимость, свобода, общество, либерализм.

In the article genesis and evolution of the phenomenon of tolerance, transformations of understanding of the proper phenomenon, is considered in a political idea of Western Europe. Reflected change in interpretation of tolerance: from establishment of partial requirement in tolerance in the period of antiquity, and later in the religious sphere of dark Ages, adjusting of dialog between cultures to associations to claim of the proper category in labours of scientists of New time, Revival and Inlightening. Appearance of the phenomenon of tolerance and claim of this category in a policy and legal practices is interpreted as one of answers for the question of possibilities of prevention of conflicts.

Key words: tolerance, toleration, freedom, society, liberalism.

Толерантність пов'язана з культурним рівнем суспільства і визнанням свободи як цінності. Механізми впровадження ідеї терпимості пов'язані з усією системою суспільних відносин, з дотриманням громадянських прав і свобод, із рівнем політичної культури громадянина й держави в цілому. Тільки юридично закріплене право на самовираження дає змогу індивіду захищати свої погляди, розраховуючи на повагу з боку інших людей або держави. Це звичайно викликає велику кількість суперечностей й конфліктів, вирішення яких вимагає толерантної свідомості. А тому завданням будь-якого цивілізованого суспільства виступає в першу чергу теоретичне формування проблеми толерантності.

Хоча ідея толерантності почала набувати концептуального оформлення лише у Новий час, зокрема під час Реформації і боротьби за утвердження принципу свободи совісті, але схожі ідеї щодо поважного ставлення до інших завжди були присутні в історії політичної думки. Ці ідеї можливо розбити на дві групи: джерела, що стали передумовою розвитку ідеї толерантності та джерела, які започаткували вивчення феномену терпимості.

Метою даної статті є аналіз теоретичного підґрунтя проблеми толерантності в контексті західноєвропейської політичної думки. З огляду на поставлену мету поставлено наступні завдання:

1. дослідити історичні передумови формування феномену «толерантність»;
2. визначити джерела, що передували розвитку ідеї терпимості, але за змістом – були її предтечею;
3. проаналізувати теорії, які вже були присвячені питанням толерантності і заклали її фундамент для подальшого розвитку.

Проблематикою з даної теми займалися такі вчені, як Круглова Н.В., Іщенко Ю.А., Бобовнікова Л., Уолцер М., Мчедлов М.П., Валітова Р., Магометова М.В., Монастирська О. тощо. Проте в дослідженнях розглядаються лише окремі аспекти толерантності і бракує системного погляду як на історико-політичне явище.

Отже, аналіз праць зазначених учених свідчить, що проблема толерантності є актуальною, певним чином розробленою, але такою що потребує подальшого розвитку та вивчення, що зумовлено багатьма особливостями розвитку сучасного суспільства.

Теоретичне обґрунтування терміну «толерантність» було започатковано в період Нового часу. Звичайно, це не означає, що до цього часу не існувало жодних соціальних і політичних відносин стосовно особистостей, груп, думок або вірувань, які ми можемо визначити як терпимі. Хоча поняття терпимості на той час розумілось по-різному.

Погляди сучасних дослідників розходяться щодо зародження і джерел толерантності. Ми поділяємо точку зору Л. Бобовнікової, Н. Круглової, Ю.Іщенка та інших вчених щодо зародження теорії терпимості в античному світі. Ю. Іщенко вказує на проблемність пошуку дослідження терпимості в період античності через відсутність категоріальної визначеності даного терміну. Але можна зробити припущення, що поняття толерантності могло виникнути лише в суспільстві, де існували конфлікти, різні цінності та світобачення, тобто «у ситуації співіснування несумісних і непримирених ціннісних світів, систем думок, колективних та індивідуальних ідентичностей» [4, с. 121]. Адже саме допускання таких форм спілкування, як дискусія, діалог, суперечка, полеміка тощо передбачають існування і визнання різноманітності людей, вірувань і поглядів. Цей факт інтерпретується як абсолютна присутність толерантності, відсутність будь-яких проблем з її втіленням і дає можливість зробити висновок, що «античне суспільство – це суспільство абсолютної толерантності» [4, с. 120]. Але терпимість в даний період має свій особливий характер, зумовлений суспільно-економічними факторами. Зокрема, питання толерантного ставлення до рабів і варварів навіть не обговорювалось. Хоча й зазнають критики погляди цих вчених через відсутність конкретних теоретичних визначень та понятійного осмислення толерантності на той час, але деякі прояви терпимого ставлення все ж таки існували у стосунках між вільними громадянами або в межах культурних цінностей.

В Стародавній Греції ідейним підґрунтям толерантності, на думку Круглової Н., є філософське вчення софістів, адже «сама наявність їхніх шкіл: можливість виникнення, поширеність, тривалість існування і результативність є яскравим підтвердженням хоч і мінливої, нестійкої, тимчасової, але все ж реальної толерантності» [5, с. 18]. Для софістів всі люди були рівні за потребами, але відрізнялись один від одного законами та звичаями.

Сократ пов'язував проблему добра та зла із соціальною відповідальністю, яка неможлива, на його думку, без наявності моральної незалежності, а також свободи думки й дій. Досягнення добродійності можливе лише через пригнічення пристрастей шляхом виховання й знань, які формують таку моральну цінність, як терпіння. Воно проявляється через стриманість, через яку людина досягає високих цілей в творчості та праці [6, с.139–142]. Сократ був одним з перших філософів, хто проголошував право людини на власні переконання через самопізнання, незалежно від того, чи повністю відповідають вони існуючим у суспільстві нормам.

Платон розвивав подібну ідею далі. На його думку, головна мета діяльності людини – досягнення блага, тобто очищення і піднесення душі через добродійність. Включаючи

уявлення про толерантність у своє бачення доброчинності, Платон вводить її у моральну норму, якій потрібно слідувати.

Аристотель також висловлював ідею терпимості до інших людей в своїй праці «Нікомахова етика». Він розумів толерантність як певне внутрішнє ставлення до оточуючих, в певній мірі схоже на дружні відносини, що виявляється у бажанні «однаково вести себе з незнайомими і знайомим, близькими і сторонніми» [13, с. 874].

Згідно вченням стоїків людина не повинна активно впливати на оточуюче середовище, але через спокій і терпіння вона досягає більших висот. Тобто, терпіння пов'язується з витриманням страждань, що виховує стійкість і мужність.

Наступний етап формування передумов виникнення і осмислення феномену толерантності пов'язаний із суспільством Стародавнього Риму. Правове регулювання відносин між різними народами в багатонаціональній імперії дозволяло вирішувати конфліктні ситуації мирним шляхом. На думку М. Уолцера, владу можна назвати лише умовно толерантною, лише заради миру і територіальної цілісності, а насправді відмінностям просто не надавали належної уваги [12, с. 29–30]. Іноді заради збереження завойованих територій імперська влада вдавалася до жорстоких методів. Так як політичного плюралізму не було, це свідчить про існування політичної нетерпимості. В політико-правовій думці Стародавнього Риму не зустрічається згадок толерантності, але є сліди запозичення з творів стоїцизму, епікурейства та скептицизму.

Наприклад, для Сенеки терпіння є головною доброчинністю, яка передуює мужності і стійкості [10, с. 144]. Марк Аврелій звертає увагу на органічну єдність всіх людей, що проявляється в терпимості, а її моральними цінностями виступають справедливість, істина і мужність. «Тому в кожному окремо взятому випадку потрібно відповідати перед собою: це походить від бога, це відбувається через певний зв'язок, визначений поєднанням такого ж складу й долі, це ж зобов'язане своїм існуванням моему одноплеміннику, родичу чи співгромадянину, хоч він і не знає, що від нього потребує природа. Але я ж знаю і тому відношусь до нього доброзичливо і справедливо, згідно природному закону спілкування. Разом з тим, я прагну визначити і відносну цінність речей власне байдужих» [1].

В епоху Середньовіччя погляди про терпимість зустрічались в основних релігійних вченнях того часу – християнстві та ісламі. І хоча в священних текстах цих релігій проголошується любов до ближнього, толерантність існувала лише в теоретичному вигляді і не мала місця а в реальному житті. І мусульмани, і християни ставилися до своїх священних книг як до вищої і єдиної істини, що, звичайно, заперечувало існування терпимості як такої.

Стоїцизм і патристика можна вважати теоретичною базою для християнської концепції толерантності. Тертуліан, розглядаючи віру як співвідношення добра і зла, називав її мірою терпимості, так як зло – це нездатність переносити добро; щоб стати злим, треба перестати терпіти добро [11, с. 324]. Рівень терпимості визначається співвідношенням здійснених нами вчинків до вчинків, які були спрямовані на нас [11, с. 329]. Особливе місце в Тертуліана займає терпіння в процесі досягнення згоди, воно ототожнюється з поняттям «любов» [11, с. 330]. Фома Аквінський розуміє терпимість як витримка страждань на основі їх мужнього подолання і пов'язана з можливістю терпимого відношення до людини з боку церкви, держави або окремо взятого індивіда, який більш сильніший, але милосердний в разі невиконання його приписів і вимог. Тобто толерантність розглядається як поблажливе ставлення однієї людини до іншої. Для Ф. Аквінського терпимість походить із страждань і вимагає беззаперечного виконання суспільних звичаїв, традицій і законів.

Ці ідеї стали теоретичним підґрунтям для концептуальної розробки толерантності вже як політичної категорії, починаючи з доби Відродження та у Новий час (М. Монтень, Дж. Локк, Вольтер, Д. Дідро та інші). Ідею толерантності сучасні дослідники вбачають також у соціальній утопії Т. Мора та теорії «справедливої держави» Г. Гроція. В період Відродження виникли нові принципи формування феномену толерантності. Це було пов'язано в першу чергу з мирним співіснуванням релігійної і світської політики, поступовою втратою тотального домінування церкви та постановкою питання релігійної терпимості.

Дж. Локк довів необхідність відокремлення церкви від держави для закріплення порядку та гарантії захисту життя населення, соціального благополуччя всього суспільства й свободи совісті кожного громадянина. Він виокремив три сфери життєдіяльності, в яких має бути присутня толерантність: «по-перше, всі думки й вчинки, які самі по собі не стосуються держави і суспільства, таким є спекулятивні думки і віра в бога; по-друге, які за своєю природою ні гарні, ні погані, але стосуються суспільства і відносин між людьми, такими є всі практичні думки і вчинки щодо байдужих речей; по-третє, ті, які стосуються суспільства, але в той же час за своєю природою гарні чи погані, таким є моральні чесноти й пороки» [7, с. 67]. Дж. Локк не визнавав терпимості до тих, хто протидіє моралі, загрожує цілісності суспільства і цивільним благам (життю, свободі, фізичному здоров'ю, приватній власності, відсутності болі тощо), використовує релігію для отримання привілеїв або взагалі заперечує існування Бога. Він вважає, що принцип толерантності має бути впроваджений в політику держави і влади, таким чином стає об'єктом дослідження для політичних наук.

В період Просвітництва терпимість розумілася як раціональний засіб врегулювання соціальних відносин. Просвітники наголошували на необхідності знання про можливості і межі толерантності та вміннях нею користуватися. Наприклад, М. Монтень «терпимість і мудрість» вважає поняттям одного плану [9, с. 382]. Дідро також приділяв увагу взаємозв'язку між розвитком розуму, почуттям і відношенням до миру. «Нетерпимість обмежує розум та увічне забобони. Нетерпимість завжди ворожа істині і вигідна лише неправді» [3].

В «Трактаті про віротерпимість» Вольтер не критикує багатоманітність релігій, але вказує на їхню нетерпимість до інших. Він відстоював думку, що загальне благо людства потребує свободи переконань, совісті і культу. Розглядаючи проблему віротерпимості, він спирався на ідею слабкості людей та їхню схильність до помилок. Вони не можуть знати Божих таємниць, але деякі вважають навпаки, що й викликає нетерпимість. Проголошуючи загальну терпимість, Вольтер упевнений, що всі люди повинні вважати один одного братами: «Християни повинні терпимо ставитися один до одного. Я йду ще далі, я стверджую, що слід усіх людей вважати нашими братами. Як – і турок мій брат? І китаєць? І єврей? Так, без сумніву. Ми всі – діти одного батька» [2, с. 40-41]. Важливим внеском Вольтера, а також інших дослідників терпимості того часу, було визнання терпимості як основу миру й згоди між релігіями, народами та іншими соціальними групами.

Теоретичне обґрунтування толерантності як явища вперше було представлено в працях Дж. Мілля, який проголошував перевагу свободи над будь-яким проявами користі, моралі тощо. Дж. Мілл розглядає терпимість як одну з основних цінностей лібералізму, як умову свободи людини в суспільстві. Він стверджував, що суспільство не може вважатись вільним, якщо в ньому не поважають вільне вираження думки й почуттів, свободу смаків й занять, а також свободу об'єднуватись в групи на основі будь-яких цілей, при умові, що ці групи нікому не чинять шкоди. Якщо певна думка може спровокувати поганий вчинок, вона втрачає своє право на толерантність [8, с. 11]. З того часу толерантність почала використовуватись частіше в політичній та правовій сферах через такі категорії, як «свобода», «справедливість», «рівність».

Таким чином, у західноєвропейській політичній думці XVII-XVIII століть ідея толерантності розглядалася як категорія міжконфесійних відносин. Також терпимість у даний період була політичним гаслом, проголошеним епохою Реформації у протистоянні протестантизму й римо-католицької церкви. В епоху Просвітництва політичний акцент знято не було. Практичного розвитку ідея толерантності як свобода совісті набула в документах Великої Французької буржуазної революції («Декларація прав людини й громадянина» 1789 р.) і війни за незалежність США («Білль про права» 1791 р.).

Сучасні концепції зарубіжних та вітчизняних вчених, а також міжнародні документи, становлять вагому групу джерел вивчення власне феномену толерантності як політичної категорії і є окремим об'єктом подальшого дослідження. Аналіз саме теоретичних передумов формування толерантності дозволяє зробити наступні висновки:

- в Стародавніх Греції та Римі склалися специфічні форми терпимості, нестійкі за часом та обмежені повноваженнями;
- в період Середньовіччя терпимість розумілась виключно через проблему релігійності: як покірність, придушення людських пристрастей;
- виникнення власне феномену «толерантності» відбувається в епоху Нового часу і пов'язане з проблемою свободи людини.

Таким чином, поняття толерантності формувалося упродовж століть, і цей процес триває й до цього часу. Накопичуючи різнобічні значення, термін «толерантність» прагне відповідати дійсності, в якій різноманітні прояви нетерпимості вимагають нових засобів подолання.

Література:

1. Аврелий Марк. Наедине с собой. Размышления // Пер. с древнегреч. под общ. ред. А.В.Добровольского. – К.: Collegium Artium Ing, Ltd. – Черкассы: РИЦ "Реал", 1993 <http://psylib.org.ua/books/avrel01/txt03.htm>.
2. Вольтер Ф. М. Трактат о веротерпимости // Философские сочинения. – М.: НАУКА/ИНТЕРПЕРИОДИКА МАИК, 1989. – 752 с.
3. Дидро Д. О терпимости http://www.philosophy.ru/library/diderot/about_tolerance.html
4. Іщенко Ю. Умови можливості толерантності в античності // Філософська думка, 2001. - № 3. – С. 115 -142.
5. Круглова Н.В. Виртуальность и реальность толерантности // Виртуальное пространство культуры. Материалы научной конференции 11-13 апреля 2000 г. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. – С. 18-21.
6. Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. – М.: Мысль, 1993. – 380 с.
7. Локк Дж. Опыт о веротерпимости. Сочинение в 3 т. Том 3 / Ред. и сост. авт. примеч. А. Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988.- 668 с.
8. Милль Дж. О свободе // Наука и жизнь. – 1993. - №11. – С. 10–15.
9. Монтень М. Избранное. – М.: Советская Россия, 1988. – 416 с.
10. Сенека Л.А. Нравственные письма к Луцилию. – Кемерово: Кемеровское книжное издательство, 1986. – 464 с.
11. Тертуллиан К.С.Ф. Избранные сочинения / Пер. с лат. и сост. А.А.Столярова. – М.: Прогресс, 1994. – 448 с.
12. Уолцер М. О терпимости. Лекции по этике, политике и экономике. Перевод с англ. Яз. И. Мюртер. – М.: Дом интеллектуальной книги, 2000. – 160с.
13. Философы Греции. Основы основ: логика, физика, этика / Сост. В.Шкода. – М.: Эксмо-Пресс, 1999. – 1056 с.

Волощук Юлія Іванівна,
аспірантка кафедри політичних наук
НПУ ім. М.П.Драгоманова

УДК 322(498):261.7

РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА РУМУНІЇ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО УКРАЇНСЬКОЇ МЕНШИНИ (1918-2000-НІ РР.)

У статті на основі аналізу суспільного становища православної та греко-католицької церков розкривається їх роль у консолідації національної меншини, формуванні національної свідомості українців. Досліджено позицію держави щодо підтримки панівної церкви і використання її у боротьбі проти інших конфесій. Вказано проблеми перерозподілу церковного майна і позиції Румунії та України у їх вирішенні.

Ключові слова: релігійна політика, держава, православ'я, греко-католики, конфесія.